

Ali je mogoče vplivati na preteklost

SVETLANA KNJAZEV ADAMOVIĆ

Obstaja vrsta takoimenovanih zdravorazumskih, intuitivnih prepričanj, ki se nam zdijo neoporečna in neovrgljiva ter se jih vztrajno oklepamo, kot da bi nam bila prirojena. To so na primer, da je neodvisno obstajal pred nami in da bo obstajal za nami zunanji svet predmetov in živih bitij, všteti tudi druge ljudi; da mi s temi drugimi ljudmi, ki imajo zavest in samozavest, lahko komuniciramo; da je resnica nekaj, kar ni odvisno samo od nas; da obstajajo vzročne povezave v katere "vsokočimo" s svojim delovanjem ter izzovemo neke realne spremembe ipd.

Filozofi so zavzeli do takšnih stališč različna mnenja. Nekateri so jih preprosto sprejeli in se sklicevali nanje, kot da bi bila nekaj samoumevnega (a žal nedokazljivega); spremljala jih je pripomba, da so nekritični in da ne presegajo ravni zdravega razuma. Drugi so jim bolj ali manj radikalno oporekali, s čimer je njihova zgodba postala ekscentrična, neprepričljiva ter celo nerazumljiva. Posamezniki so si prizadevali, da bi jih kritično preizkusili, da bi našli njihove razloge in izvore ter da bi jih morebiti korigirali, sprva v tistih primerih, ko njihove posledice prihajajo v medsebojno nasprotje ali nasprotje z nekaterimi drugimi prepričanji, ki morda niso tako trdno vkoreninjena, vendar pa imajo dobre razloge sebi v prid.

Brez dvoma uvrščamo v takšno "trdno jedro" naših prepričanj tudi prepričanje, da na preteklost ni mogoče vplivati z ničemer, kar pripada sedanjosti ali prihodnosti, tj. z ničemer, kar se dogaja v nekem trenutku T_2 , ki se zgodi pozneje od trenutka T_1 , v katerem se je preteklost, o kateri je govor, zgodila. Ker bomo izraz: T_2 pozneje od T_1 pogosto uporabljali v besedilu, bomo zanj uvedli okrajšavo $T_2 K T_1$.

Vendar lahko v novejši filozofski literaturi najdemo tekste takoimenovanih anti-realistov, ki skušajo na različne načine postaviti pod vprašaj prepričanje o nespremenljivosti preteklosti. Na mednarodnem prizorišču je razpravo o tej temi med prvimi sprožil M. Dummett s serijo člankov v obdobju 1954-1969 (pozneje zbranih v knjigi *Truth and Other Enigmas*, London, 1978), med temi pa je največ komentarjev izzval *Bringing about the Past* (Philosophical Review, juli 1964); na nekdanjem našem (jugoslovanskem) - Marko Uršič s knjigo *Matrice Logosa* (Ljubljana 1987).

Že moramo takoj poudariti, da to prepričanje temelji na dveh prav tako "očitnih" domnevah: /1/ da je čas "usmerjen", tj. da v vrsti časovnih intervalov $P_1 \dots P_n$ lahko za katerikoli P_i ugotovimo, ali se pojavi v zaporedju P_{i-1}, P_i, P_{i+1} ali v obratnem zaporedju P_{i+1}, P_i, P_{i-1} ter da je ta vrstni red nespremenljiv (tj. pretok časa je ireverzibilen); in /2/ da mora biti vzrok časovno pred svojo posledico (ali vsaj sočasen, hkraten z njo) in da je zaradi tega "povzročanje za nazaj" nemogoče. To zadnje prepričanje so nekateri teoretiki (kot tudi že omenjeni Dummett) povezali z dejstvom, da smo ustvarjalna bitja in ne samo pasivno-kontemplativna ter da pojem vzroka opiramo prav na fenomenološkem dožemanju lastne ustvarjalnosti.

V sodobni literaturi obstajajo zelo zanimive razprave o naravi teh dveh pogledov: ali sta analitična (odvisna od definiranja pojma "čas" in "vzrok"), sintetična a priori (morebiti izpeljana iz nujnih lastnosti našega fenomenološkega polja) in ali sta pogojena

z naravo sveta, v katerem živimo. V zadnjem primeru bi časovna predhodnost vzroka pred posledico bila empirični zakon, ki ne bi nujno veljal v vseh možnih svetovih, ter bi predvidevanje o "povzročanju za nazaj", s tem pa tudi možnost vplivanja na preteklost bila logično nenasprotujoča in morebiti v nekem možnem svetu realizirana.

V tem tekstu se ne nameravam ukvarjati s temi - sicer zelo zanimivimi - vprašanji. Prizadevala si bom analizirati dve vprašanji: ali lahko spremeni preteklost Bog in na kakšen način ter če to lahko naredijo ljudje.

Ali lahko Bog spremeni preteklost?

Da bi pokazal, kako niti "zdravorazumske intuicije", ki se nanašajo na možnost spremembe preteklosti, niso povsem enosmerne in koherentne, M. Dummett med drugim navaja tudi primer t.i. retroaktivne molitve, ki se nam zdi povsem upravičena in naravna, predpostavlja pa možnost spreminjanja preteklosti.

Prvi primer: oče, katerega sin je odpotoval z ladjo, je slišal na radiu novico, da se je ladja potopila in da se je nekaj potnikov utopilo, ostali so pogrešani in rešeni; ker je vernik, se oče obrača k Bogu z iskreno molitvijo, da stori, da bi bil njegov sin med preživelimi; torej prosi Boga, da v času T₂ (čas molitve) stori, da so se v času T₁ (čas potopitve ladje) dogodki odigrali na določen način, verjame v možnost spremembe preteklosti (glede na to, da je T₂ K T₁).

V nadaljevanju M. Dummett navaja, da imajo judovski teologi takšno "retroaktivno molitev" za blasfemijo, ker se z njo namenja Bogu prošnja, ki je ali brezpredmetna (če je sin v preteklosti že preživel brodolom) ali jo je nemogoče uslišati (če se je sin v preteklosti utopil), od Boga pa se ne sme zahtevati, da stori nemogoče. Ta židovska interpretacija "retroaktivne molitve" pravzaprav sloni na treh domnevah: 1/ da tudi Bog ne more storiti nemogočega, da tudi Njega omejujejo neki zakoni (verjetno samo logični); 2/ da je "povzročanje za nazaj" - logično nasprotujoče in 3/ da sta čas in njegov tek identična za Boga in ljudi.

Tomaž Akvinski je zavrgel tretjo domnevo s svojo znano sliko, češ da je čas za ljudi kot pot, po kateri se vzpenjajo na vrh hriba in ga ne morejo videti v celoti; del prehojene poti je preteklost, tisti del, na katerem so, je sedanost, del poti pred njimi pa je prihodnost. Zdi se, kot da je Bog na vrhu hriba in simultano vidi vse dele poti, pozna preteklost, sedanost in prihodnost. Ker Bog vidi očeta, kako moli za rešitev sina v T₂ in bi rad uslišal njegovo molitev, On že v T₁ reši njegovega sina, ureja dogajanje, tako da ustreza Njegovi volji, ki se ujema z očetovo molitvijo, ki se bo zgodila v času T₂. To bi bilo analogno situaciji, v kateri človeke reče: "Ker se bom jutri zgodaj zbudil, grem takoj spat."

Ta zapeljivo preprosta interpretacija ima svojo Ahilovo peto: gre za enega številnih primerov, v katerih se izraža logično nasprotje med Božjo vsevednostjo in človekovo svobodo. Če Bog ve, kaj se bo zgodilo, potem človek *mora* storiti tisto, kar predvideva Bog, da bo storil (oče mu *mora* nameniti molitev, da bi rešil sina); če je res tako, potem človek ni svoboden v svojih odločitvah in zato tudi ni odgovoren niti za svojo rešitev niti za svoj propad v grehu, kar postavi pod vprašaj pravičnost nagrajevanja ali kaznovanja na onem svetu.

Eden izmed načinov, kako pridemo iz te nekoherentnosti, je omejevanje pojma "znanje", ki omogoča, da tisti del prihodnosti, ki je odvisna od naše svobodne volje, ne obravnavamo kot možno vsebino kogaršnjekoli (pa tudi Božje) vednosti. Po tej interpretaciji Bog ve vse, kar se lahko ve, vendar tudi On ne more vedeti tistega, kar se ne more *vedeti* (ker bi to bilo protislovno), to so bodoče človekove odločitve in vse tisto, kar izhaja iz njih.

Če to postavimo v kontekst našega primera "retroaktivne molitve", bi pomenilo, da Bog v času T_1 (brodolom) ne more vedeti, kaj bo oče v času T_2 (ko zve za brodolom) storil; ali bo molil za sinovo rešitev, ali bo ponižno zašepetal: "Naj bo živ ali mrtev, samo da se zgodi Tvoja volja", ali bo obupan že zaradi same možnosti, da je tudi sin med utopljenici, imel kakšne bogokletne misli. Ali lahko Bog v takšni situaciji usliši "retroaktivno molitev", če in ko bi bila zmoljena?

Tisti, ki prepričanje o nezmožnosti "povzročanja za nazaj" obravnavajo kot analitično, bodo na to vprašanje odgovorili negativno - kot judovski teologi -; tisti, ki menijo, da je to prepričanje sintetične narave in je odvisno od narave sveta, v katerem živimo, bodo odgovorili nanj pozitivno, ker menijo, da za Boga "povzročanje za nazaj" ni nemogoče.

Na koncu tega dela razprave bomo usmerili pozornost na aspekt, ki lahko usmeri novo luč na vprašanje o "naravnosti" t.i. retroaktivne molitve. Pravzaprav se zdi, da intuitivna sprejemljivost "retroaktivne molitve" sloni na *neznanju*. Zdi se nam "naravno", da v času T_2 oče moli za rešitev svojega sina v času T_1 (T_2 K T_1) samo pod pogojem, da on, tj. oče, *ne ve zanesljivo*, če je sin še živ ali mrtev. Če bi nesrečni oče zanesljivo vedel, da je sin mrtev (če bi videl pred seboj sinovo truplo), molitev ne bi bila intuitivno sprejemljiva, če bi zvenela: "Bog, stori, da *ni bil* in da *ni* mrtev." Edina oblika, ki bi jo očetova molitev v opisani situaciji lahko imela, bi bila: "Bog, prosim Te, obudi ga od mrtvih, povzdigni ga" (to pomeni, da naj ne bi bil v prihodnosti mrtev). Tu se ne bi srečali z "retroaktivno molitvijo", tj. molitev, da bi Bog spremenil nekaj, kar se je zgodilo v preteklosti (namreč v T_1 , ko je prišlo do smrti), ampak molitev, da bi Bog storil nekaj (obudi od mrtvih, povzdigne otroka) *zdaj* ali v nekem bližnjem trenutku v *prihodnosti*.

Če bi Bog uslišal to molitev, mu ne bi bilo treba spreminjati preteklosti; On bi preprosto v nekem času T_3 prekinil vzročno zaporedje, ki je prek preteklosti vodilo do sinove smrti v T_1 in očetove vednosti o smrti in njegove molitve v T_2 , uničil bi posledice tega vzročnega zaporedja in vzpostavil nov vzročni niz nadaljnega življenja. Pri tem bi Bog lahko ali uničil samo nekatere (fiziološke) posledice dogajanja v T_1 in pustil nekatere druge (očetovo zavest in vednost drugih prič, da je bil otrok mrtev in da je ponovno vstal, doživel vstajenje), ali pa bi lahko uničil tudi spomin na smrt in ponovno obuditev na način, "kot da" spremeni samo preteklost. Zадnje lahko doseže na dva načina: ali tako, da bi pri vseh pričah sinove smrti in vstajenja nastopila amnezija v razmerju na kritično obdobje, ali da bi se pri njih pojavila "kot spomini", tj. napačne slike spominov o dogodkih v času od T_1 do T_3 (od smrti do vstajenja).¹

Zdaj se lahko vprašamo: zakaj sploh rečemo, da gre v primeru uničenja ali spremembe ne samo materialnih posledic, ampak tudi spomina na smrt in vstajenje za to "kot, da" je preteklost spremenjena, nismo pa nagnjeni, da bi trdili, da je preteklost spremenjena? Ali obstaja in v čem je razlika med tema dvema opisoma hipotetične situacije "pozabe preteklosti" ali "napačnih spominov"? Zdi se, da s tem vprašanjem pridemo do bistva ločevanja realistov od antirealistov pri razmerju do samega pojma "*obstoja preteklosti*" (tj. njenega ontološkega statusa).

Realist bo trdil, da ne glede na vse ostalo, razlika med tema dvema opisoma obstaja: kljub temu da nekdo ve ali ne ve, da so posledice nekega dogodka iz preteklosti uničene ali spremenjene ali pa jih ni, je preteklost takšna, kakršna je bila, in tega ni mogoče spremeniti.

Kot sama razumem to stališče, bi bil zmeren antirealist nagnjen k nasprotni trditvi:

¹ To so vse samo logične možnosti; zadnja ("napačni spomini") je nezdržljiva z naravo bogov, ker bi se v tem primeru Bog pojavil v vlogi sleparja.

uničevanje posledic nekega dogodka iz preteklosti je zanj identično uničevanju samega dogodka, torej gre za spremembo preteklosti.

V razmerju do situacije, ki jo obravnavamo, menim, da bi se morala oba strinjati, da obstaja razlika med tistima dvema opisoma preprosto zato, ker tudi Bog ne more odstraniti *vseh* posledic zaporedja dogajanja: otrokovo smrt - očetovo molitev za vstajenje, obuditev od mrtvih - vstajenje, obuditev od mrtvih; namreč, Bog ne more storiti nečesa, da On sam ne bi vedel, da se je to tako razpletlo (ker bi bilo v nasprotju z Njegovo vsevednostjo), Njegova vednost o tem pa je ena od *posledic* tega, da se je vse skupaj tako odigralo, ne glede na to, koliko je Njegova volja vzrok vstajenja.

Če torej predvidevamo, da obstaja absolutna Božja zavest, je smiselno - v napisanem in vseh podobnih primerih - ločevati med spremembami preteklosti in "kot, da" spremembam, ki jih lahko opišemo kot spremembe "slik preteklosti iz T_1 ", ki so povzročene z nekaterimi dogodki v intervalu $T_2 - T_n$ ($T_2 - T_n$ K T_1).

Ali lahko ljudje spreminjajo preteklost?

Sedaj pogledjmo, če v naši razpravi o človeških dejanjih najdemo kontekst, v katerem eksplicitna ali implicitna domneva o možnosti "vplivanja na preteklost" ne dobi kontraintuitivne podobe?

Prvi "kandidati" za to so konteksti, v katerih govorimo o ustreznem vedenju; v teološki razlagi človeškega vedenja se pogosto uporabljajo izrazi, kot so "želeno bodoče stanje izziva vedenje, ki je prilagojeno njegovi uresničitvi" ipd. Toda sklicevanje na "determinacijo iz prihodnosti" se v teh kontekstih lahko spozna kot zapeljiva metafora: prihodnje stanje stvari, k uresničenju katerih stremimo, niti ne obstaja, niti ne moremo biti prepričani, da bo kadarkoli obstajalo. Kar determinira *sedanje* vedenje tistega, ki teži k uresničenju bodočega stanja, je zamisel tega stanja in njegova težnja (odločitev, želja ipd.), da se to stanje udejanji. Ta zamisel in težnja obstajata v *sedanjosti*, ob tem seveda ne bom zahajala v vprašanje, kako takšne zamisli in težnje nastanejo.

V že uporabljenem primeru: "Glede na to, da bom jutri zgodaj vstal, grem že takoj spat", bi bilo skrajno kontraintuitivno, če bi rekli, da je jutrišnje zgodnje vstajanje (ki se morda tudi ne bo zgodilo, če bo človek "zaspal") povzročilo današnji zgodnji spanec.

Drugi tip kontekstov, ki naj bi implicitno razumeli možnost vpliva na preteklost, so tisti, katerih dejanska vrednost izpovedi o stanju stvari v času T_1 spreminja v odvisnosti od dogajanj v času T_2 (T_2 K T_1). Na primer veljavnost izjave: "Najmlajši otrok v družini N. N. je rojen 25. julija 1988" - ki je po predvidevanjih ustrezna leta 1988 - lahko pa je že naslednje leto netočna, saj lahko isti par dobi še enega otroka. Toda ali lahko sklepamo, da če dogodek iz časa T_2 (T_2 K T_1) spreminja veljavnostno vrednost izjave o stanju v času T_1 , že avtomatično spreminja tudi stanje stvari v T_1 ?

R. Swinbourne² je ponudil analizo tistih izjav, ki vsebujejo "skrito referenco do prihodnosti", zato se tudi vzroki za njihovo veljavnost vsaj delno najdejo v prihodnosti. Skladno z njegovim predlogom, izjava: "Najmlajši otrok družine N. N. je rojen 25. julija 1988.", bi bila ekvivalentna konjunkciji dveh izjav: "Družini N. N. se je rodil otrok 25. julija 1988." in "Družina N. N. nima mlajšega otroka od tega." Stanje stvari, na katere referira prva od izjav, je časovno omejeno in njegova veljavnost se ne more spremeniti s kakršnimi koli poznejšimi dogodki. Druga izjava pa ni časovno omejena, zato se njena referenca nahaja delno v prihodnosti (v razmerju do leta 1988) in se njena točnost lahko spremeni z nadaljnjimi dogodki, s tem pa se spreminja tudi resnična vrednost celotne konjunkcije, oziroma začetne izjave, ki ji je ekvivalentna.

² R. Swinbourne, *Space and Time*, Macmillan, London 1968.

Pogledati bi morali, če je ta model ustrezen tudi v zapletenejših primerih, česar pa sedaj ne bom storila.

Tretja vrsta situacije, ki nas spravlja v dvome pri možnosti vplivanja na preteklost, so rekonstrukcije zgodovinskih dogodkov. Tako se lahko vprašamo, če je bila Kosovska bitka poraz ali zmaga srbske vojske? Zakaj so glasniki - tisti, ki je prinesel novico bosanskemu kralju, in tisti, ki je prispel do Pariza - razglašali krščansko zmago? Ali zato, ker niso poznali vseh relevantnih okoliščin; na primer, vedeli so za umor Murata, niso pa vedeli za umor kneza Lazarja? Ali morda zato, ker je bil izid bitke nejasen in so ga interpretirali skladno s svojimi željami in željami tistih, katerih glasniki so bili? Ali zato, ker se je šele *pozneje izkazalo*, da je prišlo do poraza in ne zmage? Če bi bila struktura okoliščin *po* Kosovski bitki drugačna, - da bi npr. v turškem taboru prišlo do boja za nasledstvo ubitega Murata in Bajazit ne bi uspel brez večjih pretresov zasesti njegovega mesta ter da bi se v srbskem taboru med preživeli velikaši našel kdo, ki bi takoj zasedel mesto ubitega kneza Lazarja in bi zbral nove oborožene sile ter potisnil turško vojsko - mar ne bi bila Kosovska bitka še ena v nizu zmag nad turško vojsko? Zdi se, da je narava nekega zgodovinskega dogodka odvisna od "položaja" tega dogodka v nizu tistih, ki so predhodni, vendar nič manj tudi od tistih, ki so se zgodili *po* njem, ker se pravzaprav v teh zadnjih odkrivajo posledice, s tem pa tudi njegov pomen in pomembnost. Vendar če je vse to točno, mar ne moremo sklepati, da dogodki v času T_2 vplivajo na stanje reči v T_1 ($T_2 \text{ K } T_1$).

Podobno situacijo imamo tudi glede na poznejše interpretacije nekega zgodovinskega dogodka, ker moramo uvrščati med njegove posledice ne samo "materialne", ampak tudi tiste, ki zadevajo stanje zavesti (spomin, emocije itd.), ki so izzvane z njim in lahko pozneje izzovejo nove posledice, "materialne" ali "nematerialne" (meje med tema dvema vrstama posledic je težko določiti na dosleden način, ne pa na konvencionalen). Ali niso prav različne interpretacije Kosovske bitke igrale veliko (in ne prav vedno pozitivno) vlogo v poznejšem poteku srbske zgodovine?

Verjetno bi realisti ob vseh teh primerih odvrnil: nedvomno poznejši dogodki (tudi poznejše interpretacije, ki so tudi nekakšni dogodki) lahko vplivajo na "sliko preteklosti" in ta je lahko spremenjena, vendar ni mogoče vplivati na samo preteklost.

Antirealist bi odvrnil: kaj pa je ta "preteklost sama", ko enkrat mine s tekom časa, kaj je ona *sedaj* zunaj, nad ali poleg množice posledic (sem uvrščamo tudi spomine), ki jih je pustila za seboj v časovnih intervalih, poznejših od nje? Vsekakor so te posledice lahko različnih vrst - "materialne" in "nematerialne"; nekaterih se ljudje lahko zavedajo, druge pa jim lahko ostanejo povsem neznane, kar ne pomeni, da ne bodo učinkovite (kot tudi dogodki iz zgodnjega otroštva - ali celo prenatalni - niso ohranjeni v spominu osebe, ki je nosilka teh doživetij, pa vendar učinkujejo kot faktorji oblikovanja psihe in vedenja te osebe, po mnenju nekaterih psihologov celo kot odločilni dejavniki). Če obstaja moč, da se te posledice razveljavijo ali spremenijo - mar ni na ta način spremenjena tudi sama preteklost?

Realist bo na to vprašanje odgovoril negativno, antirealist pa se bo nagibal k pozitivnemu odgovoru. Naše intuicije so v velikem številu primerov na strani realista. Zakaj? Po mojem mnenju zato, ker ljudje nismo vsevedni - ne vemo za vse posledice - niti vsemogočni, da bi vse posledice nekega stanja reči iz preteklosti razveljavili ali spremenili. Sicer pa smo videli, da tega pod določenimi pogoji ne zmore niti Bog. Realistično vztrajanje na ločevanju med "preteklostjo samo" in "sliko o preteklosti" lahko prevedemo tudi v govorico antirealista: kolikorkoli se trudimo, ne moremo biti prepričani, da so vse posledice določenega stanja stvari v preteklosti spremenjene ali razveljavljene; vedno se lahko zgodi, da je kakšna posledica ostala in je preteklost sama prek nje (kakršna je bila) prisotna v sedanosti kot vzrok te posledice in da bo ostala

prisotna tudi v prihodnje; naše "slike preteklosti" so parcialne, so zavest o nekih posledicah ob nepoznavanju ali zanemarjanju nekih drugih posledic, zato so lahko medsebojno različne.

Kljub temu lahko skonstruiramo primer, v katerem so vse, ali vsaj vse zamišljene relevantne posledice razveljavljene: oseba A vzame nek predmet, ki pripada osebi B, z namenom, da bi si ga prilastila; ker se je hitro premislila, vrača ta predmet na prejšnje mesto; medtem *nihče*, niti oseba B, niti kdorkoli drug ni opazil, da predmet ni bil na svojem mestu; oseba A ni *nikomur* sporočila, da je vzela ta predmet in ga vrnila; oseba A po tem dogodku kmalu umre. Ali po smrti osebe A lahko rečemo, da je šlo za krajo? Vsekakor, če zanemarimo vprašanje: ali bi lahko kdorkoli po smrti osebe A vedel, kaj se je zgodilo, in postavil prejšnje vprašanje, ker ta primer uporabljamo le kot miselni eksperiment.

Realist bo rekel, da je šlo za krajo, antirealist pa bo to zanikal. Priznati moram, da se v tem primeru bolj nagibam k antirealistu, morda zato, ker sem agnostik in se ne morem sklicevati na Boga, v čigar vsevednosti in vsezapomnljivosti naj bi ostala vsaj ena posledica teh dogodkov.³

Glede na to, da so takšni, relativno "čisti" primeri redki in zato zanemarljivi, skušajmo najti rešitev, ki bi morda zadovoljila realiste in antirealiste, ter rešiti našo skupno težavo! Analogno Searlovmu ločevanju "surovih" in "institucionalnih" dejstev⁴, bomo uvedli distinkcijo med "surovimi" in "smiselnimi" (v primeru rekonstrukcije zgodovinskih dogodkov "zgodovinskih") dejstvi in zato bomo rešitev našega problema opredelili na naslednji način: "surova" dejstva iz časa T_1 se ne morejo spremeniti z nikakršnim posredovanjem v času T_2 ($T_2 \neq T_1$), vsaj ne v svetu, v katerem živim, vendar se s poznejšim posredovanjem lahko spremenijo "smiselna" ("zgodovinska") dejstva ali z razveljavitvijo ali s spreminjanjem posledic, ki bi (brez tega posredovanja) nastale iz surovih dejstev, ki so se zgodila v času T_1 , ali kako drugače.

"Surovo" dejstvo je, da je bil predmet na kraju M_1 v času T_1 , na kraju M_2 v času T_2 itd., dokler se ni znašel na kraju M_1 v času T_n . Ali se je zgodila kraja ali ne, to vprašanje pa zadeva "smiselna" in ne "surova" dejstva. Podobno temu - nikakršno poznejše posredovanje ne more spremeniti "surovih" dejstev, ki sestavljajo Kosovsko bitko (ubijanje in zadajanje ran posameznikom, premiki posameznih skupin borcev na obeh straneh itd.). Kakšna "zgodovinska" dejstva izhajajo iz tega, je drugo vprašanje, vendar pa jih lahko spremeni poznejši potek dogodkov, upoštevajoč tudi različne interpretacije razpoložljivih "surovih" dejstev.

Morda se bo kdo spomnil nerodnega vprašanja: Mar ni z uvajanjem distinkcije "surovo" dejstvo - "smiselno" dejstvo in s priznavanjem možnosti vplivanja na "smiselna" dejstva iz preteklosti pravzaprav že legalizirana neka vrsta manipulatorske prakse, ki jo izvajajo tako "inženirji prihodnosti" med oblastniki kot tudi njihovi pomočniki iz vrst intelektualcev, ki so toliko bolj nevarni, ker se skrivajo za zavese "objektivne znanosti"?

Kot mnogi drugi nesporazumi, bi bilo tudi to morebitno vprašanje rezultat

³ Resnici na ljubo, nek filozof, ki je bil prepričan vernik, je imel podobna, antirealistična prepričanja v odnosu do preteklosti: to je bil Lukaszewicz. V svojem znanem rektorskem govoru *O determinizmu* (šol. leto 1922/23), v katerem je filozofsko osnoval in razvijal misel o večvrednostnih logikah, je na koncu podal mnenje, da ko bodo izčrpane vse posledice nekega dejanja - bo tudi samo dejanje zbrisano iz preteklosti. (J. Lukaszewicz *Z zagadnien logiki i filozofiji*, Warszawa 1961.)

⁴ Naj se spomnimo: skladno s tem razlikovanjem je, da držim v tem trenutku v roki list papirja takšnih-in-takšnih dimenzij, ki ima takšne-in-takšne lise in barve, surovo dejstvo. To, da držim v tem trenutku v roki bankovec v vrednosti 5.000.000 dinarjev, pa je institucionalno dejstvo. Drugo izhaja iz prvega samo za tistega, ki ve za institucijo denarja in relevantne odločitve Narodne banke ZRJ.

vztrajanja nekaterih filozofskih poslancev pri zanikanju smiselnosti ločevanja fakto-grafskih in vrednostnih sodb. Tisti, ki vztraja pri omenjenem ločevanju (pri tem pa ne ustvari "nepremostljivega jezga" med dejstvi in vrednotami) - prizna, da če je nekaj možno, ali če se nekaj *zgodí* (faktografska sodba), ne *opravičuje* tega dogajanja (vrednostna sodba). Ne bi mogli reči, da kazenski zakonik, ki sankcionira razna kazenska dejanja (s tem tudi priznavanje, da se ta tudi dogajajo) s samim tem opravičuje ali spodbuja njihovo izvajanje; kot tudi, da kazenski zakonik Sovjetske zveze ni niti omenjal niti sankcioniral prostitucije in prometa z mamili (ker do tega prihaja le na "gnilem Zahodu", ne pa v socializmu) - ni preprečil obstoja teh deliktov v družbeni resničnosti, ampak je prav nasprotno zakonik okreplil in opogumil njihovo nekaznovano udejanjanje.

Nasproti tistim, ki bi v priznavanju možnosti "spreminjanja preteklosti" videli legalizacijo določene obstoječe prakse, menim, da je najbolj nevarna prav tista praksa, ki se, nepriplejana do zavesti, s tihim soglasjem uporablja, da pa odkrivanje te prakse, njena osvetlitev, omogoča, da postane predmet kritičnega razumevanja in preverjanja, v katerem se lahko in morajo vzpostaviti znotraj te vrste prakse standardi dovoljenega.

V prakso "spreminjanja preteklosti" se uvrščajo zelo različni postopki: od nehotenih, spontanah pozabljanj ali napačnih spominjanj na področju osebnih zgodovin in prav tako nenamernih postopkov uničevanja sledi preteklosti - ki so obžalovanja, ne pa obsojanja vredne; prek povsem upravičenih, legitimnih in nujnih "sprememb preteklosti", ki jih izvajajo znanstveniki - zgodovinarji, ali z odkrivanjem novih "surovih" dejstev, ali z obravnavanjem že znanih dejstev v nekih novih aspektih, ali v luči hipotez, ki na nov način rekonstruirajo preteklost; do tistih manipulacij s preteklostjo, ki smo jih že omenili in katerih vzor najdemo v Orwellovi antiutopiji "1984", kjer ima Ministrstvo Resnice nalogo, da uničuje in popravlja pričevanja "nespodobni preteklosti" tako, da jih uskladi s "primerno sedanostjo" in projektirano prihodnostjo.

Čeprav smo ob prebiranju Orwella verjetno optimistično verjeli, da je Ministrstvo Resnice le plod pisateljve domišljije, lahko ob pozornem opazovanju dogodkov okoli sebe opažamo posamezne fragmente dejavnosti tega Ministrstva tudi v resničnem življenju. Takšno Ministrstvo je delovalo pri podiranju nagrobnikov s slovenskimi imeni v Mariboru in okolici v času II. svetovne vojne, kot tudi pri rušenju nagrobnikov s srbskimi imeni v naseljih, ki so postala etnično čista (albanska) na Kosovu. Lahko ga spoznamo tudi pri rušenju sakralnih objektov "tuje" vere v tej nori klavnici, skozi katero hodimo sedaj (npr. džamije v Bijelini, Banja Luki, Trebinju ...). Ministrstvo Resnice je prisotno tudi pri uničevanju arhivov (vključno z zemljiškimi knjigami na "osvobojenem" ozemlju) ali - v blagi obliki - v dajanju arhivov z dokumenti iz nekega "občutljivega" obdobja "pod ključ".

Dejavnost Ministrstva Resnice smo lahko spoznali tudi pri brisanju podob politikov, ki so postali neprimerni, s skupinskih fotografij raznih strankarskih in/ali državnih vodstev; pri umikanju fotografij srečno poročenega para Brozovih s sten naših ustanov, po njihnih družinskih razprtjih. Kaj bi lahko rekli za učenike zgodovine, zlasti tiste, ki so bili napisani v času vladavine ene same ideologije?

Kaj lahko rečemo o tekoči propagandi v vseh delih nekdanje skupne domovine, ki je - v prizadevanju, da bi opravičila aktualno nacionalistično norenje "svojega" naroda - rekonstruirala preteklost kot permanentno sovraštvo in "državljsko vojno" vsakega od naših "narodov in narodnosti" proti vsem ostalim. Seveda je pri tem samo "svoj" narod bil plemenit - in celo naiven - zaslepljen, eksploatiran, izkoriščen za tuje cilje itd. Kaj lahko rečemo o "rekonstrukciji" lastne svetle preteklosti (brez vsakega madeža) v službi prav tako svetle prihodnosti?

Tem manipulantom lahko samo - skladno z ugotovitvami, ki smo jih v tem tekstu

odkrili - kljubovalno zakličemo: kakorkoli se trudite, niste bogovi in ne boste uspeli uničiti *vseh* posledic, *vseh* sledi, *vseh* pričevanj "nespodobne preteklosti"; nekatere sledi, pričevanja, spomini bodo preživeli in pričali o preteklosti, ki ste jo želeli uničiti, in o vaših manipulacijah.

Ta razprava lahko spomni zgodovinarje, ki so to po stroki, na tisto, kar na podlagi izkušenj že vedo: prvo, da je vsaka rekonstrukcija preteklosti, ki je v skladu z razpoložljivimi "surovimi" dejstvi - enakovredno legitimna (kot je tudi v drugih znanostih legitimna vsaka hipoteza ali teorija, ki je skladna z razpoložljivimi dejstvi), in drugo, da morajo biti pri rekonstruiranju preteklosti na podlagi razpoložljivih pričevanj še zlasti pozorni na indice, da so med obdobjem, ki ga rekonstruirajo, in njihovim časom bila obdobja v katerih so si neka oblastniška ekipa in njeni ideologi prizadevali, "spremeniti preteklost", tj. uničiti ali spremeniti sledi tistega časa, ki ga zgodovinar skuša rekonstruirati.

Ljudje dobre volje - ki jim je več do resnice, kot do aktualnih manipulacij - bi lahko iz te razprave izluščili nauk: ohranite in obvarujte čim več sledi preteklosti, na podlagi katerih jo bo mogoče rekonstruirati; prizadevajte si proizvesti čim več takšnih sledi (virov), ki bodo pričale o času, v katerem živite (fotografije, verodostojna pričevanja, avtentične zapise), in jih spravite nekam, kjer jih roka Ministrstva Resnice ne bo mogla doseči, da bi jih uničila ali spremenila v tisti meri, ki bi ustrezala ciljem Ministrstva.

prevedel: Zvezdan Marković